

ANDRES LAIAPEA PROGRAMM

2023. AASTA RIIGIKOGU VALIMISTEL

SISSEJUHATUS

Nagu te loodetavasti teate, ei ole osutunud pärast Eesti iseseisvuse taastamist Riigikokku valituks ükski üksikkandidaat. Seda vaatamata tõsiasjale, et mitmed nende hulgast (näiteks Mart ja Martin Helme ning Leo Kunnas 2011. aastal) on kogunud valimistel tunduvalt rohkem hääli kui paljud Riigikokku pääsenud, kes kandideerisid mõne erakonna nimekirjas. Olgu kohe märgitud, et on äärmiselt ebatõenäoline, et minul nüüd paremini võiks minna, kuigi täielikult (ehk päris 100%) välistada seda loomulikult ei saa. Eelmistel valimistel nelja aasta eest pidanuks üksikkandidaat koguma Järva- ja Viljandimaa valimisringkonnast Riigikokku pääsemiseks vähemalt 5350 häält. Erakondade nimekirjades kandideerinutest suutsid seda siis ainult Jürgen Ligi ja Jaak Madison.

Mina loomulikult ei suuda (ega tahagi) võistelda erakondade kulukate valimiskampaaniatega. Ma ei saa jagada lubadusi selle kohta, mida Riigikogus tegema hakkan, sest tõenäosus sinna pääseda on praktiliselt peaaegu olematu. Seega oleks ka taolised lubadused sisuliselt valijate petmine.

Kui te olete vaevunud seda teksti juba siiani lugema, siis on tekkinud teil tõenäoliselt küsimus, miks ma nendel valimistel nüüd siis üldse kandideerin.

Põhjus on selles, et ma olen väga nõudlik valija. Kandideerin selleks, et mul oleks kedagi valida. See ei tähenda seda, et vihkaksin erakondi või halvustaksin kuidagi teisi kandidaate. Kõigi erakondade programmidest võib leida midagi meeldivat, kuid ükski neist ei vasta täielikult minu maitsele. Ma olen enda vaatepunktist nüüd kahtlemata parim kandidaat, sest minu kui valija vaated kattuvad täielikult kandidaadi omadega. Varasemalt olen ma valinud enamasti „kõige vähem halba“ ning praktiseerinud nn. taktikalist hääletamist, et minu hääl „kaotsi“ ei läheks, vaid ikka midagi „mõjutaks“, kuid olen pidanud tehtud valikus varem või hiljem alati pettuma.

Minu valimisprogramm, erinevalt erakondade omadest, ei ole lubaduste loetelu. Isegi kui peaks juhtuma selline ime, et mind nüüd Riigikokku valitakse, saaks üksik fraktsioonita saadik seal midagi oluliselt mõjutada ju vaid siis, kui juhtuks teine ime – ta osutub kaalukeeleks olukorras, kus kohtade jaotus kahe vastanduva leeri vahel on 50:50. Mina sellistesse imedesse ei usu. Seetõttu ma mingeid lubadusi ei jaga, vaid kirjutan lihtsalt mõningatest asjadest, mida minu arvates oleks vaja, võiks, saaks, peaks ning tuleks teha. **Kas mõni erakond sellest soovide nimekirjast midagi üles korjab, see sõltub muidugi ka sellest, kui palju valijaid sellega valimistel oma häält andes ühineda otsustab.**

Andres Laiapea
24. jaanuar 2023

EESTI VAJAB UUT JULGEOLEKUKONTSEPTSIONI

Euroopas jätkub praegu suurim julgeolekukriis pärast teist maailmasõda. Ukrainas käib kurnamissõda, mis võib jääda pikalt venima ja/või ootamatult eskaleeruda. Pikemas perspektiivis on vaja jõuda lahenduseni, millega kaasneb Lääne ning Venemaa suhete normaliseerumine, sest igaveses sõjaohus elamine mõjub ruineerivalt kõigile, kuid hetkel seda kusagilt silmapiirilt tulemas ei paista. Ettenähtavas tulevikus jätkub suhete teravnemine.

Minu arvates tuleks meil võtta omaks **ennetava enesekaitse doktriin**, mis näeb ette sõjategevuse kandmist kohe algusest peale vastase territooriumile. Territoriaalkaitse on loomulikult oluline, aga on vaja valmistuda ka vastase peatamiseks juba enne piirijoone ületamist. See ei tähenda, et Eesti kaitsevägi peaks tegema plaane Pihkva pommitamiseks vms. Minu arvates oleks otstarbekas arendada koostöös teiste meiega samas geopoliitilises ruumis asuvate Ida-Euroopa piiririikidega välja **totaalse kübersõja võimekus**, mis võimaldaks halvata vajaduse korral ka suure osa vastase ühiskonnaelust ning majandusest, aidates nii kaasa sellele, et n-ö tavapärase sõda mingil juhul meieni ei jõuaks. See läheks küll vastuollu kehtiva rahvusvahelise humanitaarõigusega, kuid oleks sisuliselt humaanseim võimalik lahendus agressiivse naaberriigi ohjeldamiseks.

Kindlasti väärrib tõsist kaalumist ka Feministeeriumi toimetaja Kadi Viiki ettepanek kehtestada aastaks 2035 **kohustuslik ajateenistus kõigile**.¹ Selle idee teostamine tugevdaks mitte üksnes riigikaitset ja inimeste ühtekuuluvustunnet, ühiskonda kui tervikut – üksikisikutele annaks see oskusi, mida võib minna vaja rahuajalgi, suurendaks näiteks stressitaluvust ning suutlikkust ennast vajaduse korral füüsiliste rünnakute eest kaitsta. Loomulikult peaks sellega kaasnema **korralikult toimiv asendusteenistus**, mis vähendaks töökäte puudust meie hoolekandesüsteemis, et ajateenistuse saaksid enda põhimõtetega vastuollu minemata läbida ka veendunud patsifistid, Jehoova tunnistajad ja teised, kellele relvastatud riigikaitstes osalemine mingil põhjusel ei sobi.

KÄES ON AEG MOODUSTADA RAHVUSLIKU ÜHTSUSE VALITSUS

Erakondade omavaheline vastandumine on esindusdemokraatia loomulik osa ning näitab tegelikult ka demokraatia toimimist, kuid praegu Euroopas jätkuva ja kõigi eelduste kohaselt veelgi süveneva julgeolekukriisi tingimustes tuleks poliitikutel keskenduda ühisosa otsimisele, mitte erimeelsuste rõhutamisele. Käes on aeg moodustada nn. **rahvusliku ühtsuse valitsus**, kuhu kuuluvad Reformierakond ja EKRE. Minu hinnangul ei ole tegelikult suurt vahet, kas pärast neid valimisi jätkab peaministrina Kaja Kallas või saab selleks Martin Helme. Oluline on hoopis, et uut valitsust iseloomustaks **tõeliselt tasakaalukas poliitika**, mis on suunatud meie rahva ühendamisele, mitte lõhestamisele. Jagunemine alaliselt vaenujalal seisvateks leerideks mõjub nüüd päris kindlasti riiki nõrgestavalt, mitte tugevdavalt.

1 Kadi Viik. Julgeolekuprogramm 2035 ehk Tahaks riiki, mille nimel elada, mitte surra. Müürileht, jaanuar 2023. <https://www.muurileht.ee/julgeolekuprogramm-2035-ehk-tahaks-riiki-mille-nimel-elada-mitte-surra/>

RIIK PEAB INFLATSIOONI OHJELDAMA, MITTE HOOGUSTAMA

Eesti tõusmine euroala kiireima hinnakasvuga riikide hulka ei ole tingitud üksnes Putini sõjast Ukrainas ja kõrgetest energiahindadest. Sellele on aidanud agaralt kaasa ka viimastel aastatel Eestis võimul olnud valitsused. On ju vaieldamatu tõsiasi, näiteks, et nn. pensionireform, mille läbisurumisega hoopleb Isamaa, hoogustas inflatsiooni, sest suur osa pensionifondidest vabanenud rahast läks tarbimisse. Nüüd lubavad erakonnad tõsta aga kiire hinnatõusu leevendamiseks kõikvõimalikke toetusi ja palkasi, jättes samal ajal mainimata, et sellega aidatakse vältimatult kaasa hinnatõusu jätkumisele.

Minu arvates tuleks võtta omaks inflatsiooni ohjeldav poliitika. Riik peaks pöörduma võimalikult kiiresti tagasi riigieelarve tasakaalu põhimõtte juurde mitte ainult sõnades ehk lubadustes, vaid ka tegudes, tõstmata samas maksukoormust. Inflatsiooni ohjeldamiseks oleks ka otstarbekas langetada ravimite ja toiduainete käibemaksu. See ei pruugi küll viia hindade langemiseni, kuid aeglustaks kindlasti nende kasvu, andes samas tootjatele tagasi vajaliku puhvri, mis vähendaks nende pankrotiohtu ja vajadust riiklike toetuste järele.

Samuti tuleks inflatsiooni ohjeldamiseks viia nüüd börsile riigiettevõtete vähemusosalused, et kiire inflatsiooni ehk raha väärtuse languse tõttu inimeste poolt järjest enam käiku lastavad säästud ei läheks lihtsalt tarbimisse, aidates nii inflatsioonile veelgi hoogu anda, vaid konverteeruksid aktsiateks, mille väärtus aja jooksul tõenäoliselt kasvab. Riigiettevõtete vähemusosaluste erastamise kaudu õnnestuks saada neile investeringuteks vajalikke vahendeid, vähendades nii koormust riigieelarvele. See looks uusi võimalusi investeerimiseks kodumaistele pensionifondidele ja mõjuks elavdavalt Tallinna börsile. Ettevõtete tegevus muutuks nende börsile viimisel palju läbipaistvamaks ning tõenäoliselt efektiivsemaks, kuid samas säilitaks enamusosalust omav riik nende üle vajaliku kontrolli.

Loomulikult tuleb riigil tegeleda ka inflatsiooni mõjude leevendamisega puudustkannatavatele elanikkonnagruppidele, kuid seda tehes tuleb jälgida, et „ravimid“ ei mõjuks seda haigust süvendavalt ega pakuks vaid ajutist leevendust. Väljumine inflatsiooni nõiaringist peaks olema uue valitsuse kõige pakilisemaks, kõige kiireloomulisemaks ülesandeks, sest inflatsiooni jätkumine senisel tasemel muudab inimesi Eestis iga päevaga vaesemaks, kahjustab tõsiselt Eesti ettevõtete konkurentsivõimet ja loob pinnast sotsiaalseteks rahutusteks, mille jaoks on meil praegu kõige ebasobivam aeg.

Üks võimalik meede inflatsiooni mõjude leevendamiseks on ka üleminek astmelisele tulumaksule, mille puhul kasvab tulumaksuvaba miinimum ja alaneb keskmist ning sellest väiksemat palka saavate inimeste maksumäär, kuid kehtima hakkavad kõrgemad maksumäärad rikastele ja väga kõrgepalgalistele inimestele, sealhulgas riigikogulastele. On küll mõisteta, et parlamendisaadikud ei pruugi sellisest muudatusest vaimustuses olla, sest sellega vähendaksid nad ka enda sissetulekuid, aga see tuleks siiski lauale tõsta. Üldine maksukoormus ei tohiks tõusta Eestis kõrgemale praegusest tasemest, kuid selle jaotust võiksime muuta.

DEMOKRAATIA KINDLUSTAMINE

Demokraatlik valitsemisüsteem vajab pidevat arendamist, sest ajale jalgu jäädes see stagneerub ega suuda täita enam ühte oma peamist funktsiooni, milleks on revolutsiooniliste vapustuste ärahoidmine. Meie sihiks peab olema korralikult toimiv esindusdemokraatia, mida täiendavad otsedemokraatia elemendid, et rahvas tunneks ennast tõeliselt valitsemisse kaasatuna ning omaks võimalusi poliitilisi otsuseid päriselt mõjutada.

Just nendest eeltoodud arusaamadest lähtudes kutsusin 2013. aastal ellu MTÜ Radikaaldemokraadid, mis töötas välja ja esitas 2015. aasta valimiste eel erakondadele küllaltki laiahaardelise ettepanekute paketi Eesti demokraatia kaasajastamiseks. Kahjuks ei ole olukord vahepeal oluliselt paranenud – rahvusvahelise demokraatiaindeksi kohaselt püsib Eesti jätkuvalt nn. vigaste demokraatiate hulgas. Valimised toimuvad küll üsna korralikult ning erakondi on erinevaid, aga valitsuse toimimise, poliitilise osaluse ja poliitilise kultuuri tasemega rahule jääda ei saa. Ka kodanikuõiguste osas on veel arenguruumi.² Kõigest sellest tulenevalt kordan üle rea ettepanekuid, mis on sarnasel kujul juba kunagi tehtud.

ERAKONNAD JA NENDE RAHASTAMINE

Teen ettepaneku langetada erakonna registreerimisel nõutav liikmete arv sajale, et Eestis saaks tekkida rohkem erinevat tüüpi erakondi. See muudaks meie poliitilise maastiku mitmekesisemaks, avardaks valijate valikuvõimalusi ning aitaks kerkida poliitikas paremini esile uutel ideedel ja inimestel.

Teen ettepaneku muuta erakondade riigieelarvest rahastamise korda. Neile riigieelarvest tehtavad eraldised tuleb siduda selgemalt valijatelt saadud hääletega, et erakondade rahastamine riigieelarvest muutuks valijatele vastuvõetavamaks ja arusaadavamaks. Riigikogu valimistel osalenud erakonnad võiksid saada riigieelarvest 10 eurot iga viimastel valimistel saadud hääle kohta aastas. Riigipoolse toetuse saamise eelduseks peaks olema, et erakond viib sisse kohustusliku liikmemaksu (vähemalt 10 eurot aastas) ning seda on toetuse saamisele eelnenud aastal tasunud vähemalt 100 inimest. Sel moel oleks tagatud, et valimistel ei hakata osalema lihtsalt riigipoolse toetuse saamiseks, vaid tegemist on ikkagi toimiva erakonnaga, mitte mingi riiuliparteiga.

Teen ettepaneku laiendada Erakondade Rahastamise Järelevalve Komisjoni koosseisu ning mandaati. Nimetatud komisjoni võiksid kuuluda ka ühingu Korruptsioonivaba Eesti ja Vabaühenduste Liidu esindajad. Samuti peab parlamendis esindamata erakondadel olema õigus nimetada sinna soovi korral enda esindajaid, kes võivad osaleda komisjoni koosolekutel, kuid ei oma seal hääleõigust. Laiendamist vajavad ka selle komisjoni õigused, et suudetaks täita paremini sellele seatud eesmärged.

---

² Democracy Index 2021: less than half the world lives in a democracy. Economist Intelligence Unit.
<https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2021/>

MUUDATUSED VALIMISSEADUSTES

Teen ettepaneku võimaldada osaleda Riigikogu valimistel ka erakondade valimisliitudel (valimisblokkidel) ja minna üle süsteemile, mille puhul kogu riik moodustab ühe valimisringkonna. Riigikogus peab andma koha 1/101 kehtivaks loetud häältest, aga need kohad, mis jäävad pärast sel moel toimuvat jaotamist üle, lähevad enim hääli kogunud nimekirjale. Selline süsteem avardab valijate valikuvõimalusi ning tagab, et võimalikult paljud valijad näevad valituks osutunute hulgas enda poolt valitud ja parlamendis saavad esindatud ka väiksemad erakonnad, aga samas ei toimu poliitilise maastiku liigset killustumist ning valimiste võitja saab tugeva mandaadi valitsuse moodustamiseks. Kui võtta aluseks senised häältesaagid, olnuks kohtade jaotus Riigikogus viimase kolme valimise järel sel juhul järgmine (sulgudes on toodud praeguse süsteemi alusel saadud kohtade arv).

Erakond	2011	2015	2019
Reformierakond	36 (33)	32 (30)	34 (34)
Keskerakond	23 (26)	25 (27)	23 (26)
Rahvaliid/EKRE	2 (0)	8 (7)	17 (19)
Isamaa	20 (23)	13 (14)	11 (12)
SDE	17 (19)	15 (15)	9 (10)
Eesti 200	–	–	4 (0)
Rohelised	3 (0)	0 (0)	1 (0)
Vabaerakond	–	8 (8)	1 (0)
Elurikkuse Erakond	–	–	1 (0)

Praktikas viiks selline valimissüsteem tõenäoliselt selleni, et Eestis kujuneks kolm enam-vähem võrdse tugevusega erakonda/blokki: paremtsentriline (liberaalne), vasaktsentriline ja konservatiivne. Lisaks neile oleksid aga parlamendis esindatud rohelised ja uutel erakondadel oleks kergem n-ö püünele pääseda. Poliitiline maastik muutuks ühest küljest paindlikumaks, aga teisest küljest toimuks ka konsolideerumine.

Teen ettepaneku minna üle presidendi valimisele otse rahva poolt, suurendamata samas presidendi õigusi ja volitusi. Otse rahvalt saadud mandaat võimaldaks täita presidendil paremini oma tasakaalustavat rolli valitsuse ja parlamendi suhtes.

Teen ettepaneku võtta presidendi ja Euroopa Parlamendi liikmete valimisel kasutusele üksiku ülekantava hääle meetod, mille puhul valija saab reastada kandidaadid vastavalt enda eelistusele ning hääl kandub edasi vastavalt valija eelistustele (sõltumata kandidaadi erakondlikust kuuluvusest). Näiteks: kui teie esimene eelistus europarlamenti pääsemiseks vajalikke hääli kokku ei

saa, kandub teie hääl edasi järgmisele teie poolt märgitud kandidaadile, kes võib kuuluda hoopis teise erakonda. Presidendi valimisel kõrvaldaks sellise valimissüsteemi kasutamine vajaduse kulutada raha valimiste teise vooru läbiviimise peale – kui ükski kandidaat ei ole enam kui poolte valijate esimeseks eelistuseks, arvestatakse lihtsalt ka järgmisi eelistusi.

Teen ettepaneku kaotada valimisteks kandidaatide registreerimisel nõutav kautsjon (praegu on see Riigikogu valimisel üks ning Euroopa Parlamendi valimisel viis kuupalga alammäär) ja hakata nõudma avalike toetajate olemasolu. Kandidaadi registreerimiseks kohaliku omavalitsuse valimisel peaks tal olema vähemalt kaks, Riigikogu valimisel 10, Euroopa Parlamendi valimisel 25 ja presidendi valimisel 100 avalikku toetajat. Toetusallkirjade kogumine kandidaadile võiks toimuda vastava veebirakenduse kaudu riigi valimisteenistuse veebilehel, kusjuures korraga saab toetada ainult ühte kandidaati. Sel moel saaks kõrvaldatud konkurentsieelis, mida omavad riigieelarvest rahastatavad erakonnad, vähendades aga samas selliste kandidaatide esinemist valimistel, kellel ei ole suurt toetajaskonda.

Teen ettepaneku luua võimalus registreerida valimas käimine, kuid jätta hääl andmata või hääletada „kõigi vastu“. See loob valimistel väljundi ka nendele inimestele, kes ei näe endale sobivat erakonda/kandidaati, kuid soovivad osaleda poliitilises protsessis ning ennast valimistel nähtavaks teha.

OTSEDEMOKRAATIA EDENDAMINE

Teen ettepaneku luua õiguslikud alused rahvahääletuste laialdasemaks kasutamiseks, siduda rahvahääletused lahti Riigikogu usaldusest ning võimaldada neid algatada ka rahvaalgatuse korras. Riigikogus peaks jõudma täiskogus hääletusele iga rahvaalgatuse korras algatatud seaduseelnõu, mida toetab vähemalt nii palju hääleõiguslikke kodanikke, et see ületab parlamenti pääsemiseks kehtinud künnise (1/101 viimastel valimistel kehtivaks loetud häälest). Rahvahääletusele peaks minema iga seaduseelnõu, mida toetab Riigikogus esindatud erakondadele ning üksikkandidaatidele valimistel antud häälte arvust vähemalt enamus või kolmeviieskümmendikuline enamus, kui tahetakse muuta põhiseadust. Toetusallkirjade kogumine algatustele võiks toimuda elektrooniliselt vastava veebirakenduse kaudu Riigikogu veebilehel.

PARLAMENTARISMI TUGEVDAMINE

Teen ettepaneku võimaldada igale riigikogulasele isiklik assistent, kelle ülesanne on abistada rahvasaadikut kohtumiste kokkuleppimisel ning korraldamisel, vajaliku info otsimisel jms. jooksvates küsimustes, et riigikogulane saaks keskenduda paremini põhitööle. See vähendaks parlamendisaadikute sõltuvust parteikontoritest, aidates aga samas valmistada paremini ette tulevasi professionaalseid poliitikuid – uusi parlamendisaadikuid.

Siinkohal pean läbipaistvuse huvides märkima, et MTÜ Radikaaldemokraadid viimaseks jäänud üldkoosolekul (2015. aastal) võeti tegelikult vastu radikaalne plaan Eesti poliitilise süsteemi kaasajastamise toetamiseks aastateks 2015–2025, mis nägi muu hulgas ette võimaluse seada oma ideede propageerimiseks üles ka üksikkandidaate Riigikogu valimistel. Minu kandidatuur kujutab endast sisuliselt (vähemalt osaliselt) selle plaani elluviimist, kuigi nimetatud ühing ise on oma tegevuse ammu lõpetanud.

Samas on demokraatia kindlustamiseks oluline pöörata tähelepanu veel paarile valdkonnale, mida MTÜ Radikaaldemokraadid oma tegevuse käigus ei käsitlenud, kuid millega seonduv on viimasel ajal teravalt tõstatunud.

ÕIGUSED JA VABADUSED

Eesti Vabariigi olemasolu mõtte on tagada eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimine läbi aegada, kuid samal ajal on see õigusriik, kus kedagi ei tohi (põhiseaduse kohaselt) diskrimineerida rahvuse, rassi, nahavärvuse, soo, keele, päritolu, usutunnistuse, poliitiliste või muude veendumuste, samuti varalise ja sotsiaalse seisundi või muude asjaolude tõttu.

Eeltoodust tulenevalt olen vastu plaanile peatada kohalike omavalitsuste volikogude valimisel terrorismi toetavate ja terroriakte kasutavate riikide kodanike (sealhulgas Venemaa kodanike) ja topeltkodakondsusega isikute (sealhulgas sünnijärgsete Eesti Vabariigi kodanike) valimisõigus. See plaan lähtub kollektiivse karistamise põhimõttest, mis on oma olemuselt sügavalt vastuolus liberaalse demokraatia alusväärtustega. Alaliselt Eestis elavate Venemaa kodanike ühiskonnaelust tõrjumise asemel tuleks püüda neid hoopis rohkem Eesti ühiskonda integreerida, et neist ei kujuneks meie omariikluse suhtes vaenulikult meelestatud Kremli viiendat kolonni.

Rahvusliku, rassilise, usulise või poliitilise vihkamise, vägivalla ja diskrimineerimise õhutamise on Eestis seadusega keelatud, kuid sõnavabadus ei tohi selle tõttu liigselt kannatada. Eestis peab jääma inimestele alati õigus, näiteks, nii levitada kui ka kritiseerida Piiblis või Koraanis leiduvaid õpetusi; usuvabadus tähendab, et kedagi ei tohi võtta vastutusele pühakirjade tsiteerimise ega ka blasfeemia eest.

MEEDIAPOLIITIKA

Elujõulise demokraatia eelduseks on vaba ja sõltumatu, mitmekülgse ning kvaliteetse ajakirjanduse olemasolu. Kahjuks domineerivad praegu Eesti meediaturul paar oligarhilist kontserni, mis tegelevad eelkõige oma suuromanike huvide teenimise ning meelelahutusliku klikimeedia arendamise, aga mitte tõsiseltvõetava uuriva ajakirjandusega, mida kannustaks mitte soov kujundada oma tarbijate meelsust ja publikuga manipuleerida, vaid siiras püüd lugejaid igakülgset infomeerida ja mõista ning selgitada ühiskonnas toimuvaid protsesse. Sellises olukorras on oluline

toetada avalik-õigusliku ringhäälingu (ERR) arengut poliitiliselt erapooletu ja sõltumatu meediaorganisatsioonina ja kultuuriväljaannete jätkuvat ilmumist. Riik peaks aga lõpetama igasuguse rahaliste toetuste maksmise erameediale, sealhulgas ajalehtede kojukande doteerimise. Selle asemel võiks langetada lihtsalt trükitoodete (ajalehtede ja raamatute) käibemaksu ning muuta konkurentsiseadust, et toimuda saaks kojukandeteenust pakkuvate ettevõtete ühinemine. Oluline on kujundada meedia arengut toetavat keskkonda, kuid tuleb hoiduda riigipoolsete toetuste maksmisest suurtele oligarhilistele meediakontsernidele. Ja valitsuse pressikonverentsidele tuleb lubada ka nn. alternatiivmeedia, näiteks portaali Telegram esindajad, kes ei ole sinna seni pääsenud. Sellised aktivistid ei pruugi kõigile meeldida, kuid vähemalt ei ole nad kuidagi äraostetavad, vaid lähtuvad üksnes omaenda tõekspidamistest.

LÕPETUSEKS

Eeldan, et need inimesed, kes mind valida suvatsevad, väljendavad sellega toetust käesolevas programmis avaldatud seisukohtadele. Kui keegi jääb mõnes küsimuses eriarvamusele, võib sellest mulle teada anda, et saaksin lisada selle oma programmi ehk soovide nimekirja lõplikule versioonile, mille ma kavatsen saata pärast valimisi kõigile valimistel osalenud erakondadele. Samuti võib lisada neile omapoolseid, täiendavaid ettepanekuid ja soovitusi. Vormistan need selle programmi lisana.